

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING EKOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA REFLEKSIV-PEDAGOGIK FAOLIYATNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Yo‘ldosheva Iqbol Bekbo‘lsin qizi

(Urganch RANCH universiteti)

Pedagogika va aniq fanlar kafedrası o‘qituvchisi)

yuldashevaiqbol@gmail.com

+998910920199

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23334886>

Annotatsiya. Mazkur tezisda aksiologik yondashuv asosida bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda reflektiv-pedagogik faoliyatning didaktik imkoniyatlari tadqiq etilgan. Ekologik madaniyatning bilim, qadriyatli munosabat, amaliy faoliyat va kasbiy mas’uliyat bilan bog‘liq jihatlari tahlil qilinib, reflektiv faoliyat orqali ekologik qadriyatlarni pedagogik qarorlarga aylantirish mexanizmi asoslangan. Bo‘lajak pedagoglarning ekologik vaziyatlarni baholash, muqobil yechimlarni tanlash, ekologik-pedagogik faoliyatni loyihalash va o‘z faoliyati natijalarini tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik tizim taklif etilgan. Shuningdek, ekologik dilemmalar, reflektiv kundalik, pedagogik keys va mikroloyihalardan foydalanishning didaktik xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: aksiologik yondashuv, ekologik madaniyat, bo‘lajak pedagog, reflektiv-pedagogik faoliyat, ekologik qadriyat, kasbiy mas’uliyat, ekologik dilemma, pedagogik refleksiya, metodik tizim.

Аннотация. В данном тезисе исследуются дидактические возможности рефлексивно-педагогической деятельности в развитии экологической культуры будущих педагогов на основе аксиологического подхода. Проанализированы когнитивные, ценностно-ориентированные, практико-деятельностные аспекты экологической культуры, а также её взаимосвязь с профессиональной ответственностью. Теоретически обоснован механизм трансформации экологических ценностей в педагогические решения посредством рефлексивной деятельности. Предложена методическая система, направленная на развитие у будущих педагогов умений оценивать экологические ситуации, выбирать альтернативные решения, проектировать эколого-педагогическую деятельность и критически анализировать результаты собственной деятельности. Кроме того, раскрыты дидактические особенности использования экологических дилемм, рефлексивных дневников, педагогических кейсов и микропроектов.

Ключевые слова: аксиологический подход, экологическая культура, будущие педагоги, рефлексивно-педагогическая деятельность, экологические ценности, профессиональная ответственность, экологическая дилемма, педагогическая рефлексия, методическая система.

Abstract. This paper examines the didactic potential of reflective pedagogical activity in developing the ecological culture of prospective teachers based on an axiological approach. The cognitive, value-oriented, practical, and professional responsibility-related dimensions of

ecological culture are analyzed, and the mechanism for transforming ecological values into pedagogical decisions through reflective activity is theoretically substantiated. A methodological framework is proposed to develop prospective teachers' abilities to assess environmental situations, select alternative solutions, design environmentally oriented pedagogical activities, and critically analyze the outcomes of their own professional practices. Furthermore, the didactic characteristics of using environmental dilemmas, reflective journals, pedagogical case studies, and microprojects are explored.

Keywords: *axiological approach, ecological culture, prospective teachers, reflective pedagogical activity, ecological values, professional responsibility, environmental dilemma, pedagogical reflection, methodological framework.*

Globallashuv sharoitida ekologik muammolarning murakkablashuvi ta’lim tizimi oldiga nafaqat tabiat haqidagi bilimlarni o’zlashtirgan, balki ekologik qadriyatlarga ongli munosabat bildiradigan, mas’uliyatli qaror qabul qiladigan va barqaror rivojlanish tamoyillarini kasbiy faoliyatiga tatbiq eta oladigan pedagoglarni tayyorlash vazifasini qo’ymoqda. Ayniqsa, bo’lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirish masalasi ekologik bilimlarni yetkazish doirasidan chiqib, shaxsning qadriyatlar tizimi, ijtimoiy mas’uliyati, kasbiy pozitsiyasi va amaliy faoliyatini qamrab oluvchi integrativ pedagogik jarayon sifatida namoyon bo’lmoqda.

Ekologik madaniyatni rivojlantirishda an’anaviy axborot berishga asoslangan yondashuvlar muayyan nazariy bilimlarni shakllantirish imkonini bersa-da, talabning ekologik qadriyatlarni shaxsiy e’tiqodga aylantirishi va kundalik hamda kasbiy faoliyatida namoyon etishini to’liq kafolatlamaydi. Ekologik tushunchalarni bilish bilan ekologik mas’uliyat asosida harakat qilish o’rtasida mavjud bo’lishi mumkin bo’lgan tafovut ta’lim mazmuni va metodlarini qayta ko’rib chiqishni taqozo etadi.

Mazkur muammoni hal etishda aksiologik yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv ekologik ta’limning markaziga tabiatning inson hayotidagi ahamiyatini bilish bilangina cheklanmaydigan, balki tabiatga nisbatan qadriyatli munosabat, ekologik javobgarlik va kelajak avlod manfaatlarini hisobga oluvchi kasbiy qarorlarni qo’yadi. Bunday munosabatning shakllanishida refleksiv-pedagogik faoliyat muhim didaktik vosita bo’lib xizmat qilishi mumkin.

Refleksiya bo’lajak pedagogga o’z ekologik bilimlari, qadriyatlari, qarorlari va xatti-harakatlari o’rtasidagi muvofiqlikni aniqlash, mavjud ziddiyatlarni anglash hamda pedagogik faoliyatini takomillashtirish imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, ekologik madaniyatni rivojlantirishda refleksiv faoliyatdan foydalanish talabning tayyor bilimlarni o’zlashtirishidan mustaqil ekologik-pedagogik pozitsiyani shakllantirishiga o’tishni ta’minlovchi metodik shartlardan biri sifatida qaraladi.

Tadqiqotning maqsadi aksiologik yondashuv asosida bo’lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda refleksiv-pedagogik faoliyatning didaktik imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash hamda uni oliy pedagogik ta’lim jarayonida qo’llashning metodik mexanizmini ishlab chiqishdan iborat.

Barqaror rivojlanish uchun ta’limga oid xalqaro ilmiy-metodik yondashuvlarda ekologik kompetensiyalarni shakllantirish bilim, qadriyat, munosabat va amaliy faoliyatning o’zaro bog’liqligiga asoslanishi ta’kidlanadi. Xususan, UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan Education for Sustainable Development: A Roadmap hujjatida barqaror rivojlanish uchun ta’limning o’quv

mazmuni, pedagogik muhit, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi hamda mahalliy darajadagi faoliyat bilan uzviy bog‘liq holda tashkil etilishi zarurligi ko‘rsatilgan [1]. Yevropa Komissiyasining GreenComp kompetensiyalar doirasida barqarorlik qadriyatlarini mujassamlashtirish, barqarorlik bilan bog‘liq murakkab muammolarni anglash, barqaror kelajakni tasavvur qilish va barqarorlik yo‘lida harakat qilish asosiy kompetensiya yo‘nalishlari sifatida ajratilgan [2]. Mazkur konseptual asos ekologik madaniyatni faqat kognitiv natija sifatida emas, balki qadriyatli tanlov va amaliy mas’uliyat bilan bog‘liq kompetensiyalar majmui sifatida talqin qilish imkonini beradi.

UNESCONing 2024-yilda e‘lon qilingan Greening Curriculum Guidance qo‘llanmasida ekologik va iqlim ta’limini yosh xususiyatlariga mos, faoliyatga yo‘naltirilgan va ta’lim oluvchining ishtirokini kuchaytiradigan mazmunda tashkil etish masalalariga e‘tibor qaratilgan [3]. Ushbu yondashuv bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda ularning o‘quvchi sifatidagi tajribasini kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Ilmiy adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, ekologik madaniyatni rivojlantirishning kamida uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishini ajratish mumkin. Birinchisi, ekologik hodisalar va ularning oqibatlari haqidagi bilimlarni shakllantirish; ikkinchisi, tabiat va jamiyat munosabatlariga qadriyatli baho berish; uchinchisi, egallangan bilim va qadriyatlarni mas’uliyatli faoliyatga aylantirishdir. Biroq bu yo‘nalishlarning birgalikda mavjudligi ekologik madaniyatning yetarli darajada rivojlanganini avtomatik ravishda anglatmaydi. Ularning o‘zaro muvofiqligi talabaning muammoli vaziyatlardagi tanlovi, pedagogik faoliyatni loyihalashi va o‘z qarorini asoslashida namoyon bo‘ladi.

Shu sababli ekologik madaniyatni rivojlantirishda reflektiv-pedagogik faoliyatni alohida metodik mexanizm sifatida o‘rganish zarurati yuzaga keladi. Refleksiya ekologik qadriyatlarni shunchaki e‘lon qilish emas, balki ularni konkret pedagogik qaror mezoniga aylantirish jarayonini faollashtiradi. Masalan, talaba tabiiy resurslarni tejash muhimligini bilishi mumkin, ammo ta’lim muassasasida resurslardan foydalanish bilan bog‘liq qaror qabul qilayotganda qulaylik, iqtisodiy imkoniyat, ijtimoiy ehtiyoj va ekologik oqibatlarni birgalikda baholashi talab etiladi. Demak, aksiologik yondashuv va reflektiv-pedagogik faoliyat o‘rtasidagi bog‘liqlik ekologik qadriyatlarni anglash, ularni tanlov mezoniga aylantirish, pedagogik faoliyatda sinab ko‘rish hamda natijani qayta baholash jarayonlarining uzviyligida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqotda aksiologik, kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va reflektiv yondashuvlarning o‘zaro integratsiyasiga tayanildi. Aksiologik yondashuv ekologik qadriyatlarning shaxsiy va kasbiy ahamiyatini ochib berishga, kompetensiyaviy yondashuv ularni amaliy pedagogik vazifalarda qo‘llashga, faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv ekologik muammolarni hal etishda talabaning faol ishtirokini ta’minlashga, reflektiv yondashuv esa qabul qilingan qarorlarni tanqidiy tahlil qilishga xizmat qiladi.

Nazariy tahlil, ilmiy manbalarni qiyosiy o‘rganish, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish va metodik loyihalash asosida reflektiv-pedagogik faoliyatning tarkibiy elementlari aniqlashtirildi. Tadqiqotning asosiy metodik g‘oyasi ekologik qadriyatlarning shakllanishini talabaning ekologik muammoga munosabati, uning asoslangan pedagogik qarori va ushbu qarorni qayta baholash jarayonlari bilan bog‘liq holda tashkil etishdan iborat.

Mazkur tadqiqot doirasida reflektiv-pedagogik faoliyat bo‘lajak pedagogning ekologik mazmundagi pedagogik vaziyatlarni qadriyatlar nuqtayi nazaridan tahlil qilishi, o‘z qarorlarining sabab va oqibatlarini anglab yetishi, ularni kasbiy mas’uliyat mezonlari asosida baholashi hamda pedagogik faoliyatini takomillashtirishga yo‘naltirilgan ongli jarayon sifatida talqin etiladi. Ushbu ta’rif refleksiyaning oddiy o‘zini o‘zi baholashdan farqlash imkonini beradi. Chunki o‘zini o‘zi baholashda talaba faoliyat natijasiga munosabat bildirsa, reflektiv-pedagogik faoliyatda natijaning yuzaga kelish sabablari, tanlangan vositalarning maqbulligi, ekologik qadriyatlarga muvofiqligi va muqobil pedagogik yechimlar ham tahlil qilinadi.

Nazariy-metodik tahlil asosida bo‘lajak pedagoglarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda reflektiv-pedagogik faoliyatning qadriyatli anglash, muammoli vaziyatni tahlil qilish, ekologik-pedagogik qaror qabul qilish, faoliyatni loyihalash va reflektiv takomillashtirish bilan bog‘liq beshta funksional yo‘nalishi ajratildi.

Birinci yo‘nalish – qadriyatli anglash talabaning ekologik muammoga shaxsiy va kasbiy munosabatini aniqlashtirishga qaratiladi. Mazkur jarayonda ekologik tushunchalar inson salomatligi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ijtimoiy adolat va kelajak avlodlar oldidagi mas’uliyat kabi qadriyatlar bilan bog‘lanadi. Bunda pedagogning vazifasi talabalarga tayyor axloqiy xulosalarni yetkazish emas, balki turli ekologik vaziyatlarda qadriyatli tanlovning mohiyatini mustaqil anglashga yo‘naltirishdan iborat.

Ikkinchi yo‘nalish muammoli vaziyatni reflektiv tahlil qilish ekologik hodisalarning sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash bilan birga, ularning ijtimoiy, iqtisodiy va axloqiy jihatlarini muhokama qilishni nazarda tutadi. Bunda ekologik dilemma metodidan foydalanish maqsadga muvofiq. Ekologik dilemma bir-biriga zid bo‘lishi mumkin bo‘lgan manfaatlar va qadriyatlar o‘rtasida asoslangan tanlovni talab etuvchi pedagogik vaziyat sifatida qaraladi. Masalan, ta’lim muassasasida qog‘oz sarfini kamaytirish maqsadida barcha topshiriqlarni elektron shaklga o‘tkazish taklif etilgan vaziyatda talabalardan ushbu qarorning ekologik foydasi bilan bir qatorda raqamli qurilmalardan foydalanish imkoniyati, energiya sarfi va ta’lim oluvchilarning individual ehtiyojlarini ham baholash talab etiladi. Natijada ekologik mas’uliyat bir tomonlama taqiq yoki ko‘rsatma emas, balki dalillarga tayangan, muqobil yechimlarni hisobga oluvchi kasbiy qaror sifatida shakllantiriladi.

Uchinchi yo‘nalish ekologik-pedagogik qaror qabul qilish talabaning ekologik muammoga nisbatan qadriyatli pozitsiyasini aniq pedagogik yechimda ifodalashga xizmat qiladi. Ushbu jarayonda talaba mavjud vaziyat uchun bir nechta muqobil yechim ishlab chiqadi, ularning afzallik va cheklovlarini solishtiradi hamda tanlangan yechimni ekologik, pedagogik va ijtimoiy mezonlar asosida dalillaydi.

To‘rtinchi yo‘nalish ekologik faoliyatni pedagogik loyihalash egallangan bilim va qadriyatlarni kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan bog‘laydi. Talabalar ekologik mazmundagi mikrodaralar, tarbiyaviy tadbirlar, o‘quv loyihalari yoki maktab miqyosidagi ekologik tashabbuslarni ishlab chiqadilar. Bunda loyiha faqat tashkiliy tadbirlar ro‘yxatidan iborat bo‘lmasligi, balki aniq pedagogik maqsad, o‘quvchi faoliyati, zarur resurslar, kutiladigan ta’lim natijasi va baholash mezonlarini qamrab olishi zarur.

Beshinchi yo‘nalish reflektiv takomillashtirish talabaning ishlab chiqqan pedagogik yechimini qayta ko‘rib chiqishi, uning cheklovlarini aniqlashi va olingan teskari aloqa asosida

takomillashtirishini nazarda tutadi. Aynan ushbu yo‘nalish ekologik qadriyatlarining barqaror kasbiy pozitsiyaga aylanishi uchun zarur bo‘lgan ongli o‘zgarish jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi.

Ekologik vaziyatni anglash → qadriyatlar ziddiyatini aniqlash → muqobil pedagogik yechimlarni ishlab chiqish → asoslangan qaror qabul qilish → refleksiv tahlil → takomillashtirilgan pedagogik harakat. Ushbu ketma-ketlikning o‘ziga xos jihati shundaki, ekologik qadriyat talabani faqat munosabatida emas, balki uning pedagogik faoliyatni loyihalash usulida ham ifodalanishi ko‘zda tutiladi.

Metodik ketma-ketlikni amalga oshirishda “Ekologik qarorlar laboratoriyasi” nomli amaliy mashg‘ulot shaklidan foydalanish taklif etiladi. Mazkur mashg‘ulotda talabalar real hayotga yaqin ekologik-pedagogik vaziyatlar ustida ishlaydi, muqobil yechimlarni ishlab chiqadi, ularni o‘zaro ekspertizadan o‘tkazadi va refleksiv tahlil asosida takomillashtiradi. Masalan, “Maktabda suv resurslaridan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantirish” mavzusidagi pedagogik vaziyatda talabalar dastlab suv sarfiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlaydi. Keyingi bosqichda suvni tejash bo‘yicha targ‘ibot, kuzatuv kundaligi, o‘quvchilar ishtirokidagi amaliy loyiha va ota-onalar bilan hamkorlik kabi muqobil yechimlarni ishlab chiqadi.

Har bir yechim ekologik maqsadga muvofiqlik, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslik, amalga oshirish imkoniyati va tarbiyaviy ta’sir mezonlari asosida baholanadi. Shundan so‘ng talabalar eng asosli deb hisoblagan variantni mikrodars yoki tarbiyaviy loyiha shaklida ishlab chiqadilar. Mashg‘ulot yakunida talabalar refleksiv kundalikda quyidagi mazmundagi savollarga yozma javob beradilar: tanlangan yechim qanday ekologik qadriyatga asoslandi; dastlabki qarorda qaysi omillar yetarli hisobga olinmadi; boshqa ishtirokchilarning fikri qarorni qay darajada o‘zgartirdi; mazkur tajribadan kelajakdagi pedagogik faoliyatda qanday foydalanish mumkin?

Refleksiv kundalikning metodik ahamiyati talabani fikrlash jarayonini qayd etish, dastlabki va takomillashtirilgan qarorlar o‘rtasidagi farqni aniqlash hamda individual rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash imkoniyatida namoyon bo‘ladi.

Refleksiv-pedagogik faoliyat samaradorligini baholashda ekologik bilimlarni qayta bayon qilish darajasidan tashqari, talabani qadriyatli tanlovni asoslash, pedagogik qaror ishlab chiqish, muqobil fikrlarni hisobga olish va o‘z faoliyatini takomillashtirish qobiliyatlariga ham e’tibor qaratish lozim. Shu maqsadda quyidagi mezonlardan foydalanish taklif etiladi: ekologik vaziyatni dalillar asosida tahlil qilish; qadriyatli munosabatni asoslash; pedagogik yechimning amaliy maqbulligi; refleksiv tahlilning chuqurligi. Har bir mezon bo‘yicha talabani dastlabki va yakuniy ishlari solishtirilishi mumkin. Biroq ushbu mezonlarning diagnostik ishonchliligi va baholash aniqligini alohida tajriba-sinov orqali tekshirish zarur.

Taklif etilgan metodik yondashuv ekologik madaniyatni rivojlantirish jarayonida talabani faoliyat subyekti sifatidagi o‘rnini kuchaytirishga qaratilgan. An’anaviy tushuntirish va ma’lumot berish usullarida ekologik mazmun ko‘pincha tayyor bilim shaklida taqdim etilsa, refleksiv-pedagogik faoliyatda talaba ekologik vaziyatni mustaqil tahlil qiluvchi, qadriyatli tanlovni amalga oshiruvchi va pedagogik yechimni asoslovchi ishtirokchiga aylanadi.

Bunday faoliyatning didaktik imkoniyatlari, avvalo, ekologik ta’limning kognitiv, aksiologik va amaliy tarkibiy qismlarini yagona o‘quv vazifasida birlashtirish bilan belgilanadi. Talaba ekologik muammo haqida bilim oladi, ushbu muammoga munosabat bildiradi, yechim

taklif etadi va o‘z qarorini qayta baholaydi. Natijada ekologik mazmunning shaxsiy ahamiyati bilan kasbiy faoliyatdagi qo‘llanishi o‘rtasida pedagogik bog‘liqlik yuzaga keladi. Shuningdek, refleksiv-pedagogik faoliyat bo‘lajak pedagoglarda tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, kommunikativ hamkorlik va ijodiy loyihalash ko‘nikmalarini birgalikda rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Ayniqsa, ekologik dilemma va guruhli ekspertiza metodlari turli nuqtayi nazarlarni asosli muhokama qilishga, pedagogik qarorning ehtimoliy oqibatlarini oldindan baholashga yordam beradi. Biroq refleksiv faoliyatning mavjudligi ekologik madaniyat avtomatik ravishda rivojlanganini anglatmaydi. Mazkur jarayonning natijadorligi pedagogik vaziyatlarning mazmuni, talabalarning tayyorgarlik darajasi, o‘qituvchining metodik rahbarligi, teskari aloqaning sifati va baholash mezonlarining aniqligiga bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Shu sababli taklif etilgan metodik ketma-ketlikni amaliyotga joriy etishda talabalarning boshlang‘ich tayyorgarligini aniqlash, refleksiv mahsulotlarni tizimli yig‘ish, pedagogik loyihalarning sifatini kuzatish va olingan natijalarni bir necha manba asosida tahlil qilish maqsadga muvofiq. Mazkur ishda ilgari surilgan metodik takliflar nazariy asoslangan loyiha sifatida taqdim etilmoqda. Ularning samaradorligini tasdiqlash uchun pedagogik tajriba-sinov, ekspert baholashi va talabalarning faoliyat mahsulotlarini qiyosiy tahlil qilish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. – Paris: UNESCO, 2020. – 66 p. DOI: <https://doi.org/10.54675/YFRE1448>.
UNESCO Digital Library
2. Bianchi G., Pisiotis U., Cabrera Giraldez M. GreenComp: The European Sustainability Competence Framework. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. pact-for-skills.ec.europa.eu
3. UNESCO. Greening Curriculum Guidance: Teaching and Learning for Climate Action. – Paris: UNESCO, 2024. – 182 p. ISBN: 978-92-3-100685-2.